

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΜΑΡΙΑ ΒΑΣΙΛΑΚΗ

Χειρ Αγγέλου
ένας ζωγράφος εικόνων στη
βενετοκρατούμενη Κρήτη

LUND HUMPHRIES
ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ
ΑΘΗΝΑ 2010

Ο Θρίαμβος της Ορθοδοξίας

Β' μισό 14^{ου} αι.

Αυγυτέπερα σε ζέλλο, προετοιμασία σε ύφασμα, φύλλο χρυσού
39 x 37 εκ.

Κωνσταντινούπολη (?)

Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο, M&LA 1988, 4-11, 1

Προέλευση: Η εικόνα εμποτίστηκε για πρώτη φορά στη Σουηδία σε ιδιωτική αουτλετ, ο ιδιοκτήτης της οποίας την πούλησε σε δημοπρασία του οίκου Sotheby's στις 15 Φεβρουαρίου 1984. Παρουσιάστηκε στην έκθεση «East Christian Arts, που πραγματοποιήθηκε στην Αίθουσα Bernheimer Fine Arts του Λονδίνου από τις 27 Μαρτίου έως την 1^η Μαΐου 1987. Το Βρετανικό Μουσείο αγόρασε την εικόνα το 1988.

Δημοσιεύσεις: Sotheby's 1984, σσ. 156, σσ. 154-5. Petsopoulos 1987, σσ. 49-50. Cormack 1989, σσ. 93-4. Λονδίνο 1994, σσ. 140, σσ. 129-30 (R. Cormack), Cormack 1997β. Αθήνα 2000, σσ. 32, σσ. 340-1 (R. Cormack), N. Υόρκη 2004, σσ. 78, σσ. 154-5 (A. Weyl Carr), Kotoula 2006, σσ. 121-8. Λονδίνο 2008, σσ. 57, σ. 394 (R. Cormack).

Η εικόνα επηράζεται *Ο θρίαμβος της ορθοδοξίας*, όπως συνάγεται από τα λίγα γράμματα που σώζονται. Μνημονεύει το τέλος της Εικονομαχίας το 843, με την απεικόνιση περιώνυμων εικονοφίλων που αγωνίστηκαν υπέρ της λατρείας των ιερών εικόνων. Το έργο χωρίζεται σε δύο οριζόντια διάχωρα. Στο επάνω διακρίνονται, αριστερά, η πολιτική ηγεσία: η αυτοκράτειρα Θεοδώρα και ο νεαρός γιος της, συναυτοκράτορας Μιχαήλ Γ', ενώ, δεξιά, η εκκλησιαστική: ο πατριάρχης Μεθόδιος με άλλους ιερωμένους. Στο κάτω διάχωρο εικονίζεται ομάδα αγίων, που απαρτίζεται κυρίως από μοναχούς· περιλαμβάνει, στο αριστερό άκρο, την αγία Θεοδοσία της Κωνσταντινούπολεως, η οποία κρατεί εικόνα του Χριστού, όπως και οι δύο άγιοι στο μέσο. Το κέντρο του επάνω διαχώρου καταλαμβάνει η περίφημη, μεγάλων διαστάσεων εικόνα της Παναγίας Οδηγήτριας, που θεωρούνταν έργο του Ευαγγελιστή Λουκά και φυλασσόταν στη Μονή των Οδηγών στην Κωνσταντινούπολη, όπου εκτίθετο σε εβδομαδιαίες λιτανείες (Ševčenko 1991, σσ. 45-57. Pentcheva 2006, σσ. 109-43). Η θαυματουργή εικόνα της Οδηγήτριας είναι τοποθετημένη επάνω σε βάση, η οποία καλύπτεται με κόκκινο κοσμημένο ύφασμα (*ποδέα*), και πλαισιωμένη από κόκκινα παρατετάγματα (*εγχειρίων* ή *πέπλος*), που είναι τραβηγμένα πίσω ώστε να

είναι ορατή. Υποβασιάζεται από δύο πτερωτές μορφές με ψηλά κόκκινα καλύμματα κεφαλής. Το έργο συνοψίζει τη βασική επιχειρηματολογία της Ορθοδοξίας υπέρ της λατρείας των εικόνων: προβάλλει ένα αυθεντικό πορτραίτο της Παναγίας βρεφοκρατούσας, ζωγραφισμένο στη διάρκεια της ζωής της και άρα χρονολογούμενο στην αυγή του χριστιανισμού. Παράλληλα, απεικονίζει την ανθρωπινή φύση του Χριστού μετά την Ενσάρκωση, η οποία και συνιστούσε το κεντρικό θεολογικό επιχείρημα για την απεικόνιση του Χριστού με ανθρώπινη μορφή. Η εορτή κατά την οποία προοριζόταν να εκτεθεί σε λιτανεία η εικόνα, ήταν η Κυριακή της Ορθοδοξίας, που από το 843 εορτάζεται την πρώτη Κυριακή της Μεγάλης Τεσσαρακοστής.

Το θέμα της εικόνας, άγνωστο στη βυζαντινή τέχνη πριν από τον 14^ο αι., έχει παικθερωθεί στο θρησκευτικό ρεπερτόριο τον 18^ο αι. και καταχωρίζεται στην *Ερμηγεία της ζωγραφικής τέχνης του Διονυσίου του εκ Φουρνά ως Η άναστηλιώς των αγίων εικόνων* (*Ερμηγεία*, σσ. 64-5). Η πιθανή δημιουργία του τον 14^ο αι. οφείλεται στις έντονες θεολογικές διαμάχες και στις εκκλησιαστικές Συνόδους των μέσων του αιώνα γύρω από τον ορισμό της Ορθοδοξίας. Και ο τόπος γέννησης της σύνθεσης φαίνεται να είναι η Κωνσταντινούπολη, όπου έλαβαν χώρα οι επίσημες συζητήσεις στις Συνόδους των ετών 1341, 1347 και 1351. Το *Σινδοδικόν της Ορθοδοξίας*, που αναγιγνώσκεται στην εκκλησία την Κυριακή της Ορθοδοξίας, πήρε την τελική του μορφή το 1370, όταν η διδασκαλία του Γρηγορίου Παλαμά συνδέθηκε με τη λατρεία των εικόνων (N. Υόρκη 2004, σ. 155). Το κείμενο αυτό χρησίμευε ως μεσολαβητική προσευχή για τις ψυχές των εικονοφίλων αυτοκρατόρων και αγίων. Την ίδια περίοδο, στην Κωνσταντινούπολη, διάφοροι συγγραφείς εμπλούτιζαν και εξήραν τον βίο αρκετών από τους εικονοφίλους αγίους που περιλαμβάνονται στην εικόνα (Kotoula 2006, σσ. 125-8).

Υπέρ της παραγωγής της εικόνας στην Κωνσταντινούπολη κατά το β' μισό του 14^{ου} αι. συνηγορεί και η τεχνολογική της σχέση με έργα όπως το εικονογραφημένο χειρόγραφο του Ακαθίστου Ύμνου (Synodal Gr. 429), σήμερα στο Κρατικό Ιστορικό Μουσείο της Μόσχας, το οποίο είχε ζωγραφιστεί στη Μονή των Οδηγών μεταξύ του 1335 και του 1364 (Prokhorov 1972, σσ. 239-52) και οι εικόνες που δώρισε η Μαρία Αγγελίνα Κομνηνή

Δούκαινα Παλαιολογίνα (σύζυγος του δεσπότη των Ιωαννίνων Θωμά Πρελιούμποβιτς) στη Μονή του Μεγάλου Μετεώρου ανάμεσα στο 1373 και το 1384 (Χατζηδάκης και Σοφριανός 1990, σσ. 52-5).

Μολονότι τα επιχειρήματα υπέρ της παραγωγής της εξαιρετικής αυτής εικόνας στην Κωνσταντινούπολη είναι, ομολογούμενος, περισσότερο από ασφαλή, η Νατιώ Χατζηδάκη προτείνει διαφορετικό τόπο προέλευσης στη μελέτη της για μια όμοιου θέματος εικόνα από τη συλλογή Βελιμέζη στην Αθήνα, η οποία σαφέστατα αποτελεί αντίγραφο, και πιθανότατα άμεσο, της εικόνας που βρίσκεται στο Βρετανικό Μουσείο (Χατζηδάκη 1997, σσ. 86-91). Σύμφωνα με την υπόθεσή της, που στηρίζεται σε εικονογραφικά στοιχεία (τον τύπο της Οδηγήτριας, και τα διακοσμητικά θέματα στην ποδέα και τα ενδύματα των ιεραρχών), η εικόνα του Βρετανικού Μουσείου φιλοτεχνήθηκε στην Κρήτη στις αρχές του 15^{ου} αι. και αντίγραφο της συνιστά η εικόνα της συλλογής Βελιμέζη, που ζωγραφίστηκε περίπου 100 χρόνια αργότερα, επίσης σε κρητικό εργαστήριο.

Η υπόθεση αυτή, που θεωρεί την εικόνα του Βρετανικού Μουσείου κρητική δημιουργία των χρόνων πριν από τον Άγγελο, απαιτεί περαιτέρω έρευνα. Τα εικονογραφικά χαρακτηριστικά στα οποία βασίζεται, δεν φαίνεται να προσιδιάζουν μόνο στην Κρήτη και η τεχνολογία του έργου το τοποθετεί μερικές δεκαετίες πριν. Το όλο ζήτημα έχει βαρύνουσα σημασία, καθώς προϋποθέτει την ύπαρξη μιας "σχολής" στην Κρήτη που είχε διαμορφώσει διακριτά και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά πριν από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453. Αν η εικόνα του Βρετανικού Μουσείου είχε ζωγραφιστεί στην Κρήτη, όπου και αντιγράφηκε αργότερα, θα ήταν πολύ πιθανό να είχε επηρεάσει και τον ζωγράφο Άγγελο. Ωστόσο, ο κόσμος από τον οποίο αναδόθηκε ο Άγγελος ως σημαντική μορφή στην ιστορία της κρητικής ζωγραφικής, δεν είχε παγωθεί σε "σχολή" την εποχή της δημιουργίας της προκείμενης εικόνας. Ο Θρίαμβος της Ορθοδοξίας, αναμφίβολα, αποτελεί έργο ενός μεγάλου ζωγράφου της Υστεροβυζαντινής περιόδου, χωρίς όμως ακόμη να έχει αποσαφηνιστεί ούτε η ταυτότητά του ούτε η σφαίρα επιρροής του.

ROBIN CORMACK

